

Гайдаєнко І. Антоніми як засіб вираження концепту відчуття. Філологічна освіта: компетентнісна парадигма: матеріали Міжнародної науково-практичної заочної інтернет-конференції (15 листопада 2019 р.). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. 180 с. С. 30-32.

І.В.Гайдаєнко
м.Херсон
gaydaenko1966@gmail.com

АНТОНІМИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ВІДЧУТТЯ У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Чітко й глибоко охарактеризувати навколишню дійсність та її конкретні реалії дозволяють лексичні засоби, зокрема такі, що відтворюють контрастність сем, тобто антоніми. Базовими показниками, що допомагають виділити антоніми, є протиставлення семантики мовних одиниць. Із цього приводу К. Тараненко пише: «Антонімія, або протилежність за значенням, уже давно визнана одним з найважливіших типів семантичних відношень, що спостерігаються між мовними одиницями. Це явище має парадоксальну природу: з одного боку, значення лексичних одиниць ґрунтуються на абсолютній протилежності, а з другого – це найтісніші семантичні зближення в лексиці, доконечною умовою яких є співвіднесення протиставлюваних слів» [7].

Як зазначають автори Вікіпедії, «Антоніми (грець. *αντι* – «проти», *ονομα* – «ім'я») – слова, протилежні за значенням... Антоніми в семантичному полі розташовуються на протилежних полюсах. Антоніми в мові існують тому, що в самій дійсності та в людських оцінках існують предмети, явища, дії, ознаки з протилежними якісними, кількісними, просторовими й часовими властивостями. Мова лише називає ці якості» [2].

Антоніми завжди були в центрі уваги вчених, як українських (Н. Бобух, Л. Лисиченко, Л. Полюга, О. Тараненко та ін.), так і зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, Дж. Лайонз, Л. Новиков та ін.).

Дослідження антонімії проводиться за різними напрямками (логічний, філософський, психолінгвістичний та когнітивний). Однак вивчення антонімічних пар, що відтворюють концепт ВІДЧУТТЯ у сучасному мовознавстві загалом, і у творах М.Коцюбинського зокрема, не мало місця, що й визначило **актуальність нашої публікації**.

Метою нашої статті є дослідження вербалізованих конструкцій на позначення концепту ВІДЧУТТЯ з протилежним значенням у творах М.Коцюбинського, тобто антонімів на позначення цього концепту.

К. Тараненко, характеризує антоніми як мовну категорію, констатує: «Будучи категорією лексико-семантичною, антонімія становить собою одну з мовних універсалій: вона властива усім мовам, а її одиниці виявляють спільну структуру протилежних значень і велику подібність у структурі й семантичній класифікації антонімів» [8].

Л. Булаховський свого часу застерігав, що не треба плутати протилежність значень із запереченням: «Під антонімією розуміють не просте протиставлення, яке можна передати, додаючи заперечення, а протиставлення значень» [1; 39]. Таким чином, антонімія пов'язана не із запереченням, яке теж є однією із форм виявлення суперечливості явищ, а із ствердженням протилежного поняття або ознаки [3; 6].

Мовознавець **О. Пономарів** подає таке тлумачення досліджуваному нами терміну: **«Антоніми – слова, що називають протилежні за змістом поняття. При визначенні антонімічності слів обов'язковою умовою є логіко-семантична співвіднесеність позначуваних**

ними понять» [7; 64].

Уживання антонімів на позначення концепту ВІДЧУТТЯ можна простежити в різних лексико-семантичних групах слів, що відтворюють цей концепт.

Наприклад, лексеми на позначення концепту ВІДЧУТТЯ, мікроконцепту *запах* активно вступають в антонімічні відношення у творах М.Коцюбинського. Спираючись на якісно-оцінний диференціал «приємний» і «неприємний», розрізняємо як протилежні за значенням концептуально приємні *запахи: пахоці, аромат, пахілля, пахучість*, так і таких лексичне значення яких називає тільки неприємні запахи – *сморід, смердота, смердючість, тухлість*.

Вербалізатори *сморід, смердота* та інші слова цього ряду зі словами *дух, запах, пах*, що вказуючи на приємні запахи, перебувають у відносно антонімічних відношеннях, можуть набувати в контексті протилежного оцінного значення. Таким чином, з одного боку, слова з групи «позитивний» (запах), з другого – лексеми з негативною оцінкою (запаху).

У проаналізованих нами текстах творів М.Коцюбинського в антонімічні відношення вступають лексеми різних частин мови, зокрема й дієслова на означення мікроконцепту *запах* також. Як указівка на дії, виділення, поширення запаху, окрім дієслів *пахнути, духмяніти* функціонують і «антонімічні їм за якісно-оцінною ознакою запахового відчуття дієслова *смердіти, воняти, тхнути*, як правило вони вказують на сильний, інтенсивний запах» [3]. У контекстуальні антонімічні відношення з лексемами *залоскотати, лоскотати* вступає дієслово *вдарити* із вторинною одоративною семантикою. Антонімія характерна обом семам цих слів: ніжність – жорсткість запаху.

Прикметники також є базою творення антонімічних пар запахових вербалізаторів у художніх текстах. Наприклад, нами виявлено низку прикметників, що відбивають як приємний запах (*ароматний, благоуханний, духмяний, запашний*), так і неприємний (*зловонний, смердючий, тухлий, чадний*). Отже, лексеми, що виражають мікроконцепт *запах* активно функціонують в антонімічних відношеннях.

В антонімічні відношення у досліджуваних творах вступають і слова, що відтворюють *дотикові* чуттєві мікроконцепти. Наприклад, до таких ми відносимо лексеми, з указівкою на високу та низьку температуру *гарячий – холодний*, наприклад: «*Емене докучило врешті сидіти на гарячій землі*» [6]; «*Холодні роси сідають йому на постолі, небо зачервонилось, і зблідлі зорі*» [5]. У наведених висловлюваннях слова-антоніми вказують на крайні протилежності однорідних понять, однак у художніх творах, що ми обстежили, можливі і перехідні стани, мезонімія: *холодний – теплий – гарячий*, наприклад: «*Крива, похилена хатинка, з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, із забитими вікнами осель і здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців*» [5].

Антонімічні вербальні одиниці формують стилістичні засоби, що відтворюють психологічний стан героя чи його настрої. Наприклад, описуючи тяжке становище героя, письменник активно уживає дотикові антоніми, що створюють антитезу, з метою увиразнення понять, та акцентуації уваги на ситуації, наприклад: «*І втома від цілоденної важкої праці, і холод, і ся картина мимохідь насували мрію про теплу хату, гарячу страву, суху постіль*» [5]; «*Семен лежав горілиць, звертаючись з своїми питаннями до неба, а воно, холодне та темне, байдужо блимало зірочками у відповідь на ті гарячі питання бідного наймита*» [5]. Окрім антонімічності, у цих прикладах спостерігаємо мезонімію, яка конкретизує зміст тексту.

Як засвідчує наше дослідження, антонімічні пари в українській мові, зокрема й у творах М.Коцюбинського, формуються як з іменників, так і дієслів, наприклад: *спека – холод; гріти – охолоджувати*.

Однак, прикметники є найбільш продуктивними у творенні лексем, що відтворюють дотикові концепти-відчуття у аналізованих художніх текстах. Дотикові слова-прикметники вступають в антонімічні відношення (*мокрый – сухий*): «*В осінній мряці усе зникло, і він йшов далі понід мокрі паркани*» [5]; «*Злазив на гору руду, спалену, вкриту сухим бадиллям*» [4]; (*твердий – м'який*): «*Твердий, безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги*» [5];

«Кучерява сива борода, гарна вишивана сорочка, штани в простих чоботях, на голові чорний **м'який** капелюх»[4].

Аудіоконцепти відображають назви з протилежними значеннями. Це найчастіше пари антонімів із семою «не видавати звуків, зберігати мовчанку» та лексеми, що вказують на поширення певного звуку[3]. До того ж до вербалізатора **мовчати** можна дібрати групу антонімів – **говорити, кричати, співати**. Як засвідчує дослідження, аудіоназви-іменники також є ефективними у творенні антонімії, особливо, в художньому стилі (**тиша – шум**). Це яскраво представлено у таких реченнях: «Мовчали сестри, мовчки стояли зелені стіни гір, у **тишу** повилась глибока долина» [5]; «Ніжно дзвеніла над ними хвоя смерек, змішавсь з **шумом** ріки»[5].

Іноді митець послуговується назвами із семантикою *голосно*, використовуючи її в одному контексті із лексемою **тиша**, наприклад, у такому висловлюванні: «Висипала на вулицю дитвора і збудила **тишу криком та дзвінком сміхом**» [6]; «Життя **клекотіло** внизу, в глибокій долині, а тут стояла **тиша**» [4]. В антонімічні відношення вступають іменники на позначення емоцій: *сміх – плач*: «А телефон б'ється в нападі істеричнім, прискорюють **сміх** і вже зливає його в текучий струмінь **плачу**» [32: 365].

Слова, що відтворюють відеоконцепти також формують антонімічні пари. Кольоролексеми часто виступають антонімами. Для прикладу наведемо антонімічну пару **білий – чорний** та її використання в текстах автора: «Ніч була темна, **аж чорна**, в кількох ступенях нічого не можна було розібрати» [5]; - «Розказували, як Параскіца серед **білого** дня чаклувала коло криниці» [4]; «Сплять ще велетні гори під **чорним** буком, а по сірих зубцях Бабугану повзуть, мов дим густий, **білії** хмари» [5].

Слова на позначення власне аудіовідчуттів вступають в антонімічні відношення. Це слова *видючий* «який має зір» та *сліпий* «не здатний бачити»; *ясний – темний*, іменники: *світло – темрява*. Назви, що виражають смакові мікроконцепти сформували власну систему антонімічних відношень. Письменник уводить такі антонімічні пари до складу стилістичної фігури, антитези з метою створення яскравого образу, наприклад: «Його мутні, **непритомні очі**, раз у раз звернені на мене, **відбирають** мені спокій, сон. Це зайва капля отрути у моє й так не солодке життя» [5]; «Вона **бачила** добре, як плили до неї ті **дві жаринки, що спалили** їй волю, а все ж стояла, нездатна поворухнутись чи то в солодкім, чи то в жахливім чеканні» [5].

Протилежна семантика лексем на позначення смаку виражається прикметниками (*солодкий – гіркий; смачний – бридкий; апетитний – противний*), наприклад: «Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись **солодкими, барвистими мріями**» [4]; – «Його тягне звідсіль геть, на простір, дальше від тої душної хати, що була свідком його думок **гірких, його болів сердечних**» [5] та іменниками (*гіркість – солодкість; смачність – гидкість; свіжість – гнилість; солоність – прісність*); прислівниками (*гірко – солодко, смачно – гидко, солоно – прісно, приємно – противно*); дієсловами (*осолодити – огірчити; солити – цукрити*) відповідно до того, яку оцінку відтворює та чи інша якість смаку чи смакове відчуття.

Отже, більшість вербальних одиниць на позначення концептів-відчуттів у досліджуваному матеріалі вступають в антонімічні відношення. Антонімія лексем, що відображають концепти відчуттів (мікроконцепти запах, смак, дотик, аудіо- та відео-), досить яскраво презентована в українській мові, зокрема в у творах М.Коцюбинського. Митець уводить ці мовні одиниці до канви текстів з метою створення антитези, яка увиразнює зміст творів, формує експресивно-емоційний фон характерів героїв, подій, ситуацій.

Наше дослідження не може повною мірою виявити усі лексико-семантичні особливості антонімії лексем, на позначення концепту ВІДЧУТТЯ, тому плануємо продовжити розвивати цю тему в аспекті фреймового аналізу.

Список використаних джерел

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. К.: Радянська школа, 1955.

248с.

2. Вікіпедія [Електронний ресурс] : Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Антонім>
3. Гайдаєнко І.В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Херсонський держ. педагогічний ун-т. Херсон, 2002. 224 арк. С. 104.
4. Коцюбинський М. М. Відьма [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ukrlit.org/kotsiubynskyi_mykhailo_mykhailovych/vidma/
5. Коцюбинський М. М. Для загального добра [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ukrlit.org/kotsiubynskyi_mykhailo_mykhailovych/dlia_zahalnoho_dobra/
6. Коцюбинський М. М. На віру [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=25>
7. **Пономарів О.** Д. Стилiстика сучасної української мови. К.: Либiдь, 1992. 248 с.
8. Тараненко К.В. Асиметричні антоніми в сучасній українській прозі [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2361/1/Тараненко10.pdf>